

Falskmøntner for Hitler

Af Anders Otte Stensager

Det er almindelig kendt, at hen ved 500 danske jøder deporteredes til Theresienstadt i løbet af efteråret 1943 og at langt hovedparten af dem lykkeligt kom hjem igen. Hvad der imidlertid er mindre kendt er, at nogle få danskfødte jøder også deporteredes til andre KZ- og udryddelseslejre. Beretninger som enten endnu ikke har været fortalt eller ganske enkelt forbigået vores opmærksomhed i mængden af andre og mindst lige så skæbnesvangre historier. I den forbindelse har nærværende årbog tidligere haft fokus på hvor mange danske jøder, der sendtes til Auschwitz.¹ Et arbejde der endnu er uafsluttet, men som med forventning ses offentliggjort. I mellemtiden er det her hensigten at løfte sløret for beretningen om en anden dansk jøde, Sven Hoffgaard, der som den eneste danske KZ-fange ufrivilligt blev involveret i historiens mest ambitiøse pengefalskneri i koncentrationslejren Sachsenhausen.

Sven Hoffgaard

Sven blev født i København den 8. september 1895. Faderen Fritz var bankier og moderen Johanne, født Levy, var af jødisk afstamning. Efter endt skolegang fortsatte Sven et år på handelsskole, hvorefter han gik i lære hos sin far, der ejede et vekselererfirma. I 1919 i en alder af 24 år giftede han sig med den bare et år yngre Karen, født Meyer, der var ud af en jødisk grossererfamilie. Sammen fik parret to børn, døtrene Kate og Lillian, der blev født i hhv. 1920 og 1928. Indtil jødeaktionen i oktober 1943 boede familien i Hellerup nord for København.²

Den tilspidsede situation for de danske jøder i begyndelsen af efteråret 1943 førte ikke uventet til, at også familierne Hoffgaard og Meyer forsøgte at komme til Sverige for at undgå tilfangetagelse og deportation. Det lykkedes for Karens far, Ernst Meyer at komme til Göteborg, hvor han opholdt sig resten af krigen, men ganske anderledes gik det for Sven,

Hovedindgangen til KZ-Sachsenhausen, som den ser ud i dag. Bygningen fik sit nuværende udseende efter en ombygning i 1938 (foto af forfatteren, 2006).

Karen og deres to døtre. Sven havde på forhånd engageret en fiskerbåd fra Gilleleje, der skulle sejle dem sikkert over til Sverige, hvor de skulle mødes med Karens far. Men om aftenen den 7. oktober 1943, mens de ventede på skibslejlighed, blev hele familien taget af Gestapo og ført til Horserødlejren. Her blev de holdt adskilt og genforenedes først i foråret 1945 efter næsten halvandet års strabadser. Karen og døtrene Kate og Lillian blev, som hovedparten af de tilfangetagne danske jøder, ført direkte til Theresienstadt i løbet af november 1943, hvor de indkvarteredes på adressen Hauptstrasse 22.³ Sven skulle oprindeligt også have været med samme transport, men blev uden nærmere begrundelse sendt til Sachsenhausen nord for Berlin, hvor han intetanende var udset til at udføre et ganske særligt arbejde.

Falskmøntner i Sachsenhausen

Om morgenen den 25. november 1943 ca. kl. 5.30 ankom Sven til Sachsenhausen sammen med 32 andre danske fanger, deriblandt også modstands-

Portræt af Sven Hoffgaard taget umiddelbart efter hans ankomst til Sachsenhausen i efteråret 1943 (foto efter Holst, 1958).

manden Poul Verner Nielsen.⁴ Sven fik fangernummer 73.099 og var fra starten af også tvunget til at bære den gule jødestjerne på fangedragten. Størsteparten af de danskere Sven ankom sammen med bestod overvejende af modstandsfolk fra Odense, hvoraf de fleste forblev i lejren indtil befrielsen i april 1945. Nogle få derimod deporteredes videre herunder også Sven, der i de sidste krigsmåneder bl.a. blev sendt til Mauthausen ved Linz, hvor kun ganske få danskere sad indespærret.⁵

Allerede fra første dag begyndte Sven at føre dagbog. Herfra ved vi, at han ved sin ankomst til lejren blev klippet næsten skaldet, afluset og måtte aflevere de 445,00 kr., som han havde medbragt. Derefter blev han sat i den obligatoriske karantæne i blok 14, som imidlertid ikke havde så meget med karantæne at gøre, men mest af alt forberedte ham på at 'lære' det tyske tugthussystem bedre at kende og de mange kommandoer udenad. Her blev Sven desuden beor-

dret til at skrive et kort Lebenslauf, der blev vedlagt hans personlige sagsmappe i lejrens fangeregister.⁶ Som jøde blev Sven efter endt karantæne den 19. december overflyttet til den såkaldte kleines Lager, som lå i det nordøstligste hjørne af lejren. Oprindeligt var denne del af lejren beregnet til at holde jødiske fanger indespærret, men de stigende transporter fra især de østlige lejre skabte pladsmangel, så afsnittet blev i krigens sidste år brugt til også at huse andre kategorier af fanger.⁷

Fangerne i blok 19 bestod imidlertid udelukkende af jøder, der kom fra alle egne af det besatte Europa, herunder også den norske jøde Moritz Israel Nachstern fra Oslo.⁸ Arbejdet i blokken var da også af en ganske anden og særlig karakter og levevilkårene generelt bedre end andre steder i lejren. I et interview som Sven indvilligede i at give efter krigen til de danske bankfunktionærs blad Bankstanden fortæller han selv om forholdene i blok 19: Blok 19 var omgivet af pigtrådshegn og fuldstændig isoleret fra den øvrige lejr. Ingen i Sachsenhausen vidste, hvad der foregik i den omhyggeligt afspærrede barakbygning. Når fangerne fra denne blok skulle ud i lejren, var de altid strengt bevogtet, for at ingen skulle sætte sig i forbindelse med dem. De fleste fanger i blok 19 havde på en eller anden måde tilknytning til trykkerifaget; der var stereotypører, gravører, typografer og fotografer, men der var også trykkeri i barakken, hvor man bl.a. lavede vigtige dokumenter og falske pas, men hovedopgaven var fremstilling af falske pengesedler.⁹

Sven var med andre ord ankommet til Sachsenhausens falskmøntneri. En særlig afdeling, der var etableret tilbage i august 1942, hvortil en specialkommando udelukkende bestående af jøder skulle samles. I en forordning fra KZ-administrationen i Oranienburg dateret den 28. juli 1942 hedder det, at mandlige jødiske fanger i Buchenwald, Ravensbrück og Sachsenhausen med særlige typografiske og papirfaglige kundskaber, der læser og skriver tysk uanset nationalitet skal melde sig til de respektive lejrmyndigheder. Allerede i august ankom de første fanger til Sachsenhausen fra både Buchenwald og Ravensbrück, men endnu ingen vidste hvad de vil-

Fotografi af gården mellem blok 18 og 19 i Sachsenhausen. Begge blokke blev indhegnet og overdækket, så ingen kunne se hvad der foregik (foto Gedenkstätte Sachsenhausen).

le blive sat til. Først i december samme år meddelte major Bernhard Krüger, at de var udset til at fremstille falske engelske pundsedler.¹⁰ Et arbejde der også gik under dækningsnavnet Operation Bernhard. Planen var at oversvømme det europæiske marked med store summer af falske pundsedler, der skulle knække den engelske økonomi indefra og dermed tvinge England til overgivelse. Hertil behøvedes fanger med typografiske evner, men også folk fra den internationale finansverden, der kunne fremstille pengesedler, som lignede de rigtige pundsedler udstedt af Bank of England. Dette har angiveligt været den primære årsag til, at Sven som erfaren vekselerer blev sendt til Sachsenhausen og ikke til Theresienstadt.¹¹

Til at begynde med arbejdede 29 jødiske fanger med forfalskninger af de engelske pundsedler, men som arbejdet skred frem og værkstedet måtte udvides inddragedes i begyndelsen af 1944 også den nærliggende blok 18. Begge blokke blev totalt isolerede bag pigtrådsindhegning, vinduerne blev overmalede og arealet mellem blokkene overdækkedes, så det på ingen måde var muligt udefra at se, hvad der foregik i de to barakker. Ligeledes gjaldt det for de indespær-

rede, der på det tidspunkt som Sven ankom talte 140 mand, at de på intet tidspunkt havde mulighed for at komme i kontakt med deres medfanger uden for blokkene. Kun en gang om ugen, om søndagen, blev de sluppet ud, men kun for at bade også under streng bevogtning.

I begge barakker 18 og 19 indrettedes foruden opholds- og soverum også værksteder med lustrykkeri, papirfabrikation, mørkekammer og andre grafiske faciliteter, der var i stand til at producere først og fremmest pundsedlerne. Oprindeligt var det også planen, at der skulle produceres falske dollarsedler.¹²

Om arbejdet i blok 19 fortæller Sven: Efter lang tids eksperimentering havde en tysk papirmølle endelig fundet ud af at lave papir, der fuldstændig svarede til det materiale Bank of England brugte i sit seddeltrykkeri. Det første led i produktionen foregik i 'Reisserei', hvor fangerne rev arkene i otte stykker ved hjælp af stållinealer. Derefter blev sedlerne trykt i flere tempi og forsynet med fortløbende numre i nummereringsmaskinerne og lagt til tørre på reolerne.¹³

Noget af det første Sven blev sat til, var netop arbejdet i Reisserei. Senere blev han også inddraget i arbejdet med at krølle sedlerne og smudse dem til, så de kom til at ligne brugte sedler. Dernæst skulle sedlerne blandes omhyggeligt, så de ikke lå i nummerorden og endelig skulle de forsynes med små huller, da engelske bankfolk på daværende tidspunkt ikke brugte gummibånd til at bundte sedlerne med, men derimod nåle. De sedler der typisk blev forfalsket var 5, 10, 20 og 50 pund sedler. Sammenlagt blev der fremstillet pundsedler svarende til en værdi af ca. 134 millioner pund, hvoraf mindst 10 millioner blev udleveret til SS og forsøgt distribueret gennem spionnetværk også i Storbritannien. Hertil fortæller Sven, at Gestapo meget ofte kom og hentede færdige sedler for at sprede dem ud til deres agenter i hele Europa og Mellemøsten.¹⁴ Foruden pengesedler eksperimenteredes der også med at forfalske engelske frimærker og identitetspapirer, men om Sven har medvirket i dette arbejde er uvist.¹⁵

Hverdagen

Foruden arbejdet med at forfalske pundsedler ved vi kun relativt lidt om Svens hverdag eller hvad han vidste om lejren i øvrigt. Fangerne i blok 18-19 blev som nævnt holdt i streng isolation og var derfor afskåret fra at blande sig med andre medfanger, når de sendtes på daglige arbejdskommandoer, hvor de havde lejlighed til at udveksle nyheder og rygter med hinanden. Vi ved derfor heller ikke om han kendte til de mange nedskydninger og henrettelser af især sovjetiske krigsfanger eller gasninger af medfanger i det såkaldte industrianlæg eller Station Z. Et bygningskompleks der lå umiddelbart uden for lejrens sydvestlige afsnit og som omfattede både krematorium, gaskammer og en særlig eksekutionsgrav, hvor henrettelser ved nakkeskydning fandt sted.¹⁶ Hans dagbog indeholder måske ikke uventet ingen indikation af, at han var bekendt med de grusomheder, der blev begået i lejren selvom han meget vel har hørt rygter. Sven har formentlig og med rette frygtet, at hvis han skrev om de egentlige levevilkår og forholdene i lejren kunne han blive straffet og sågar blive henrettet, hvis hans dagbog blev taget under en razzia. I de sparsomme interviews han efter krigen indvilligede i at give til danske aviser er han i det hele taget meget tilbageholdende i sine udtalelser om hvad han i virkeligheden vidste. Ikke desto mindre indeholder hans dagbog og de få breve han modtog hjemmefra en række øjebliksbilleder af hans ophold i tysk fangenskab, som er med til at give et om end sparsomt indtryk af de hverdagsbegivenheder, der betød noget for ham og som var med til at holde ham i live.

Julen 1943 blev således fejret i Sachsenhausen selvom savnet af familien meget vel har fyldt en hel del. I sin dagbog anfører Sven, at han i juledagene fik bevilliget tre fridage og at juleaften blev fejret med sang, dans og musik.¹⁷ Til nytår blev der ligeledes bevilliget tre fridage og på selve nytårsaften havde fangerne arrangeret en kabaret med musik og dans til kl. 4 om morgenen. Herefter stopper Sven med at skrive dagbog og genoptager først sine skriverier igen den 30. januar 1944. Den 2. februar anfører han bl.a., at han har modtaget et brev fra sin far og

En af de mange falske pundsedler, som Sven og hans medfanger fremstillede (foto Gedenkstätte Sachsenhausen).

den 5. februar også, at han har modtaget brev fra Karen i Theresienstadt, men intet om hvordan hun og døtrene har det. Den 19. februar klippes han atter og den 2. marts modtager han den første Røde Kors pakke, der indeholdt smør, ost, pølse, sukker, marmelade og knækbrød.¹⁸

Hvad Sven imidlertid ikke vidste var, at Gestapo i Potsdam på samme tid den 25. februar 1944 sendte kommandanturet i Sachsenhausen et hemmeligt stemplet dokument, hvori de anmoder om at han deporteres videre til Theresienstadt. Årsagen anføres imidlertid ikke. I retursvaret fra Sachsenhausen den 4. marts afslås anmodningen med begrundelse om, at en udlevering ikke kan finde sted, eftersom fangen udfører statshemmeligt arbejde og skal holdes isoleret i lejren indtil krigens ophør.¹⁹ Dette svar levnede ikke meget håb om, at Sven ville blive genforenet med sin familie, hvis han overhovedet slap levende ud igen.

Uvidende om anmodningen fortsætter Sven med at notere indholdet af de pakker han modtog hjemmefra og fra Røde Kors. Især Svens far sender ham i første halvår 1944 en hel del pakker med dagligdags fornødenheder som tandpasta, håndklæder, stoppegarn og snørebånd. Den 19. marts får han endelig oplyst Karens og døtrenes adresse i Theresienstadt, men vi får intet at vide om, hvorvidt han skriver tilbage til dem. Den 4. april endnu en pakke fra Røde Kors, der bl.a. indeholdt sild, flæsk og bouillonterninger. I påskedagene i begyndelsen af april måned får hele falsknerikommandoen fri i tre dage, hvor-

til et festudvalg i blok 18 har arrangeret en kabaret med sange og andre festlige indslag. Få dage efter noterer Sven sig sin vægt på bare 66 kg. Selvom Sven og hans medfanger generelt havde bedre betingelser end størsteparten af de øvrige fanger i lejren, så rakte rationerne i Røde Kors pakkerne også kun lige, for den 1. maj vejer han 64 kg. Forklaringen ligger meget vel i, at en del af pakkernes indhold måtte afstås til SS eller bruges til at organisere andre fornødheder for at klare hverdagen. At der også var tid til rekreation viser hans optegnelser for pinsen den 28.-29. maj, hvor han benytter en del af tiden til at slappe af og tage solbad. En sjælden luksus, der imidlertid flere gange blev afbrudt af luftalarm. I samme periode fortsætter senderne af Røde Kors pakker, men Svens helbred er stadig under pres. Den 1. juni vejer han blot 63 kg. Alligevel forsøger han at holde modet oppe og skriver nu oftere breve hjem til forældrene. I samme periode begynder han nu også at modtage Røde Kors pakker via Portugal, som bl.a. indeholder sardiner og gule ærter.

Tv.: Indbydelse til julefest den 24. december 1944 i blok 19 (Frihedsmuseet, København). Th.: Indbydelse til en af falskmøntnernes mange kabaretter. Her er det Ein Tönendes Kabaret, der blev opført den 10. april 1944 (Frihedsmuseet, København).

Svens dagbog fortsætter på samme måde i månederne fremover med lange og meget præcise optegnelser om indholdet af Røde Kors pakkerne og modtagelsen af breve hjemmefra. Samtidigt indeholder hans dagbøger også en liste over de bøger, som han

øjensynligt fik tid til at læse. Tydeligvis var det de kendte danske klassikere som bl.a. J.P. Jacobsens *Niels Lyhne*, Pontoppidans *Lykke-Per* og Johannes V. Jensens *Kongens Fald*, som hørte til hans foretrukne læsning. Bøger som han enten fik tilsendt hjemmefra eller måske organiserede gennem andre danske fanger, der sad indespærret andre steder i lejren.²⁰

Julen 1944 nærmede sig og til lejligheden havde falskmøntnerne endnu en gang arrangeret en julekabaret med titlen *Der Klopfgeist*. Hele arrangementet fandt sted i blok 19, hvor alle falskmøntnerne blev inviteret. Rollerne fordeltes følgelig blandt fangerne selv, men Sven er dog ikke at finde på rollelisten. Til gengæld var der godt nyt hjemmefra. Få dage før nytår modtager Sven et brev fra hans far der skriver, at han har hørt fra Karen og døtrene i Theresienstadt og at de alle har det godt. Brevet slutter med de største forhåbninger om, at de alle i det nye år vil blive genforenet.²¹ Men med julen og nytåret begyndte spekulationerne nu også for alvor at sprede sig i falskmøntneriet. Alle vidste, at krigen snart var slut, men hvad ville der ske, hvis lejren skulle rømmes? Ville de blive likvideret, fordi de vidste for meget eller sendt videre til andre lejre?

Mauthausen

En tidlig februar morgen i 1945 afgik en særlig transport af fanger fra Sachsenhausens blok 18 og 19. Med i transporten befandt også Sven sig. Forinden var hele falskmøntnerværkstedet blevet pakket ned og skulle efter planen genopstilles i Mauthausen lidt uden for Linz i Østrig. Major Bernhard Krüger, der var leder af projektet, var pludselig og uden varsel den 23. februar mødt op i de to blokke og havde befalet, at hele produktionen øjeblikkeligt skulle standses og alle maskiner pakkes ned og gøres klar til transport. Herefter blev alt der kunne sættes i forbindelse med falskmøntneriet pakket ned i store kasser og kørt de knap 3 km til jernbanestationen i Oranienburg, hvor en togstamme med 16 vogne stod klar. Om aftenen den 25. februar fik Sven og hans medfanger desuden ordre om at gøre sig klar til afrejse den følgende dag. Kl. 5 om morgenen man-

dag den 26. februar blev samtlige 140 fanger stuvet ind i nogle af de samme godsvogne, hvor kasserne med falskmøntneriet også stod oppakket. Herefter afgik transporten i retning mod Berlin og derfra videre over Prag til Mauthausen, hvor de ankom fredag den 2. marts.²² Sven nåede således ikke at blive hentet af Dansk Røde Kors, der bare tre uger senere hentede de danske og norske fanger i Sachsenhausen.

Ved ankomsten til Mauthausen blev Sven og hans medfanger midlertidigt indkvarteret i lejrens blok 20, der bare få dage forinden havde huset en flok russiske krigsfanger, hvoraf størsteparten var blevet likvideret. Alle maskinerne blev imidlertid stående i togvognene, mens lejrkommandanten Franz Ziereis ledte efter et passende sted at genopstille dem. Siden besluttedes det at pakke alle maskinerne ud, men så kom der pludselig kontraordre. Alt skulle pakkes ned igen og transporteres videre. Fredag den 13. april knap seks uger efter deres ankomst blev Sven og hele kommando Bernhard med falskmøntnerværkstedet sendt videre denne gang til en af Mauthausens udekommandoer Redl Zipf, hvor de ankom søndag den 15. april kl. 6 om morgenen.²³ En forholdsvis lille lejr, hvor fanger siden efteråret 1943 havde arbejdet med at bygge et underjordisk anlæg for raketproduktion, men også til testning af raketter.²⁴ Opholdet her varede imidlertid kort. De amerikanske tropper nærmede sig og endnu en gang skulle hele falskmøntneriet og seddelbeholdningen pakkes ned i kasser igen, hvorefter transporten den 27. april forlod Redl Zipf i retning mod en anden af Mauthausens udekommandoer Ebensee ca. 50 km sydøst for Redl Zipf. Her havde fanger lige siden november 1943 måttet udføre særdeles risikofyldt arbejde med sprængstoffer og eksplosiver til raketproduktion bl.a. til raketbasen i Peenemünde. På grund af overbelægning boede en stor del af fangerne her i nogle underjordiske tunnelanlæg, der flere gange var udsat for eksplosionsulykker.²⁵

Om Sven i Ebensee også har truffet den dansk-jødiske læge Isak Edelman og Svend V. Backhausen Jensen, der ligeledes var ankommet fra Mauthausen, er imidlertid uvist.²⁶ På dette tidspunkt af krigen var

Ebensee blevet et samlingssted for adskillige tusinde fanger fra stort set alle egne af Europa. Dertil kom de temmelig kaotiske forhold, som mange KZ-fanger levede under og som i krigens sidste måneder medførte, at de ofte blev splittet eller ført bort på dødsmarker. Det er derfor næppe sikkert, at Sven har haft kontakt til Svend Backhausen eller Isak Edelman, der i forvejen var temmelig afkræftet og lå syg.

Befrielse og hjemkomst

I begyndelsen af april stod de amerikanske styrker blot få kilometer uden for både Ebensee og Mauthausen. Den 5. maj nåede de endelig Mauthausen og dagen efter også Ebensee. Den 6. maj omkring kl. 10.45 trådte de første amerikanske soldater ind i lejren under kommando af løjtnant Ross R. Courtright. I sin dagbog anfører Sven da også, at amerikanerne nu endelig er kommet.²⁷ Lejren var langt om længe blevet befriet og næsten halvandet års fangenskab var nu omsider ovre for Sven.

Selvom Sven igennem det seneste halvandet år nok havde lidt fysisk overlast og havde tabt sig betydeligt, blev han omstændighederne taget i betragtning erklæret rask nok til at rejse tilbage til Danmark igen, så snart lejlighed bød sig. Røde Kors havde allerede den 22. marts hentet flere danske og norske fanger i både Sachsenhausen og Mauthausen, men har formentlig ikke på daværende tidspunkt vidst, at der også befandt sig danskere i de mindre lejre. De amerikanske styrker organiserede imidlertid hjemtransport til både Sven og hans norske medfange Moritz Nachtstern. Den 22. maj bliver de begge sammen med en større gruppe af fanger kørt til Linz, hvor de opholder sig i fire dage. Her er der engageret et amerikansk militærfly, der flyver dem til Merville i Nordfrankrig, hvorefter de med tog kører videre over Lille til Bruxelles, hvor de ankommer den 27. maj. Det danske gesandtskab i Bruxelles har i mellemtiden arrangeret en fællesrejse for flere danske flygtninge, der den 30. maj skal flyve tilbage til København. I den forbindelse bliver Sven udpeget som rejseleder for en gruppe bestående af i alt 12 danskere inklusive Sven selv. Om eftermiddagen den

Fotografi af værksteder og barakker foran de underjordiske tunnelanlæg i Ebensee taget i maj 1945 (foto efter Caër 2003).

30. maj er Sven atter tilbage i København, hvor han langt om længe kan genforenes med hustruen Karen og døtrene Kate og Lillian, der alle slap uskadte fra Theresienstadt.²⁸ Mindre godt gik det derimod for Isak Edelmann i Ebensee, der først kunne vende hjem til Danmark den 2. november 1945 efter lang tids sygdom og ophold på et amerikansk lazaret i hhv. Østrig og Tyskland.²⁹

Efterskrift

Efter krigen overtog Sven sin fars vekselererfirma og levede en forholdsvis tilbagetrukket tilværelse sammen med sin nærmeste familie. Sven udtalte sig siden kun ganske få gange til pressen om sine oplevelser og da oftest anonymt i modsætning til hans norske kollega Moritz Nachtstern, der i 1949 udgav sine erindringer genfortalt af hustruen Ragnar Arntzen.³⁰

Selvom falskmøntneriet i Sachsenhausen hører til en af efterkrigstidens mest populære, men også særdeles sagnomspundne fortællinger, som tilmed er blevet filmatiseret i *Die Fälscher* fra 2007, er historien om Sven Hoffgaard og hans skæbne alligevel forblevet en af de relativt få ukendte dansk-jødiske KZ-beretninger fra krigsårene. Selvom en større gruppe af især danske modstandsfolk sad indespær-

ret i Sachsenhausen, så var Sven den eneste danske KZ-fange, der deltog i naziregimets mest ambitiøse falskneriprojekt.

Det er derfor forfatterens håb, at fremtidige arkivgennemgange i både Danmark og Tyskland vil bringe flere glemte såvel som hidtil ukendte personlige skildringer frem i dagens lys, der vedrører de danskere og de danske jøder, der blev holdt fanget i de tyske koncentrations- og udryddelseslejre. Skildringer der kan bidrage til vores generelle forståelse og formidling af ikke bare besættelsestidshistorien herhjemme, men også af livet og forholdene i KZ-lejrene i almindelighed.

NOTER

En særlig tak skal rettes til museumsinspektør Esben Kjeldbæk ved Frihedsmuseet i København og dr. Astrid Ley, Gedenkstätte Sachsenhausen, der har svaret på mine mange henvendelser og beredvilligt stillet arkivmateriale til rådighed for nærværende fremstilling.

¹ Fracapane 2006, s. 62-69.

² Ifølge indregistreringspapirerne i Sachsenhausen står anført adressen Gersonsvej 73 samt navn og adresse på Svens forældre, der er opgivet til Strandvejen 203 ligeledes i Hellerup (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

³ Brev af 14. august 1944 fra det danske gesandtskab i Stockholm til Karens far, Ernst Meyer, der på det tidspunkt opholdt sig i Göteborg. Tidligere på året, den 13. juni 1944, havde Ernst rettet henvendelse til gesandtskabet i Stockholm for at få klarhed over hvor Sven, Karen, Kate og Lillian befandt sig. I svarbrevet oplyses det, at Karen og de to døtre boede på nævnte adresse i Theresienstadt, mens Sven derimod blev holdt fanget i Sachsenhausen (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

⁴ Barfod 1995, s. 398; Nielsen 1978.

⁵ Foruden Sven Hoffgaard deporteredes også den dansk-jødiske læge Isak Edelmann og Svend Valentinius Backhausen Jensen fra Sachsenhausen til Mauthausen i begyndelsen af 1945 (Barfod 1995, s. 76; Vilhjálmsson 2005, s. 283f). Af øvrige danskere kom Thora Jespersen fra Ravensbrück og Jørgen S. Jensen, der var blevet arresteret i Paris, til Mauthausen i marts 1945 (Barfod 1995, s. 62f og s. 278).

⁶ I Frihedsmuseets personarkiv opbevares en mappe fra Sachsenhausen med Svens navn og fangenummer samt flere originale dokumenter vedrørende hans ophold i lejren herunder også hans kortfattede Lebenslauf og hans dagbøger. Sven skrev sammenlagt to dagbøger under hele sit KZ-ophold i hhv. Sachsenhausen og Mauthausen. Den sidste dagbogs-

optegnelse er dateret den 27. april 1945, hvor han sad i Ebensee, en udekommendo til Mauthausen (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard). Dagbogsoptegnelserne indeholder dog mest oplysninger om modtagelsen af Røde Kors pakker og deres indhold samt korrespondance med forældrene i København.

⁷ I oktober 1942 var Sachsenhausen så godt som 'renset' for jøder, idet 454 jødiske fanger den 25. oktober blev sendt til Auschwitz. Det skønnes, at der herefter var blot 44 jøder tilbage ud af samlet 15.902 fanger. I juni 1944 var antallet af jødiske fanger steget til ca. 2000 pga. de mange deportationer fra lejrene i øst (Morsch et al. 2004, s. 198 og s. 202).

⁸ Moritz Nachtstern, der var uddannet stereotypør, ankom til Sachsenhausen i marts 1943 og fik fangernr. 61.127. Millioner af falske Penge blev trykt i tyske Fangelejre, Hjemmet nr. 3, 1946, s. 3f; Nachtstern 1949; Ottosen 1990, s. 167-175 og s. 373.

⁹ Holst 1958, s. 50f.

¹⁰ Morsch et al. 2004, s. 207f.

¹¹ I det foreliggende materiale eksisterer ingen oplysninger der dokumenterer, hvorfor Sven blev sendt til Sachsenhausen.

¹² Morsch et al. 2004, s. 208-211. Forfalskninger af dollarsedler nåede aldrig at blive gennemført.

¹³ Holst 1958, s. 50f.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Morsch et al. 2004, s. 209 og s. 218.

¹⁶ I begyndelsen af 1940 blev lejrens krematorium bygget. Hidtil benyttedes et lokalt kirkegårds-krematorium. Eksekutionsgraven opførtes i august 1941 særligt med henblik på de mange sovjetiske krigsfanger, der tilgik lejren og endelig i 1943 stod lejrens gaskammer færdigt (Morsch 2005, s. 29ff).

¹⁷ Svens dagbog december 1943.

¹⁸ Svens dagbog for perioden 30.01.1944 til 02.03.1944 (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

¹⁹ Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard. Retursvaret er endvidere gengivet hos Barfod 1995, s. 63.

²⁰ En foreløbig optælling viser, at der i perioden mellem november 1943 til april 1945 sad op til 272 danske fanger i Sachsenhausen, hvoraf Sven Hoffgaard og Isak Edelmann synes at være de eneste dansk-jødiske fanger (forfatterens foreløbige gennemgang af arkivet ved Gedenkstätte Sachsenhausen og Frihedsmuseet i København januar-marts 2008).

²¹ Brev til Sven af 18. december 1944 med påstemplet Postzensurstelle Sachsenhausen (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

²² Ottosen 1990, s. 173f; Svens dagbog for perioden 26.02.1945 til 02.03.1945 (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

²³ Ottosen 1990, s. 174; Svens dagbog for 13.-15. april 1945 (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

²⁴ Benz 2006, s. 418; Caër 2003, s. 124ff.

²⁵ Benz 2006, s. 354f; Caër 2003, s. 136ff.

²⁶ Vilhjálmsón 2005, s. 283f. Edelmann ankom tilsyneladende til Mauthausen med en transport fra Sachsenhausen allerede den 16. februar, hvor også Svend Valentinius Backhausen Jensen befandt sig (Barfod 1995, s. 76). Hvorfor de blev ført til Mauthausen er i det foreliggende ikke dokumenteret.

²⁷ Benz 2006, s. 357f; Svens dagbog for maj 1945 (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

²⁸ Holst 1958, s. 52; Ottosen 1990, s. 175; Genpart af det danske gesandtskabs skrivelse til Udenrigsministeriet i København dateret den 29. maj 1945 samt Svens dagbog for perioden 27.04.1945 til 30.05.1945 (Frihedsmuseet, personarkiv for Sven Hoffgaard).

²⁹ Vilhjálmsón 2005, s. 284.

³⁰ Nachtsterns erindringer er netop oversat til dansk med titlen *Falskmøntner i Sachsenhausen*.

LITTERATUR

Barfod, Jørgen H. : *Helvede har mange navne*. København. 1995.

Benz, Wolfgang et al. : *Der Ort des Terrors*. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 4. Flossenbürg-Mauthausen-Ravensbrück. München. 2006.

Caër, Paul Le : *Mauthausen*. Bayeux. 2003.

Fracapane, Silvia Goldbaum Tarabini : *Danskfødte ofre for Holocaust*. I *RAMBAM*. Tidsskrift for jødisk kultur og forskning, nr. 15. København. 2006.

Holst, Olav : *Falskmøntner hos Hitler*. I *Bankstanden*. København. 1958.

Jørgensen, Rasmus : *Deporteret*. Beretningen om de danske KZ-fanger. København. 2005.

Morsch, Günter et al. : *Jüdische Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 bis 1945*. Oranienburg. 2004.

Morsch, Günter : *Mord und Massenmord im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936-1945*. Berlin. 2005.

Nachtstern, Moritz & Ragnar Arntzen : *Falskmynter i blokk 19*. Oslo. 1949.

Nielsen, Poul Verner : *Jeg var kz-fange*. En overlevende fra Sachsenhausen fortæller. København. 1978.

Ottosen, Kristian : *Liv og Død*. Historien om Sachsenhausengangene. Oslo. 1990.

Vilhjálmsón, Vilhjálmur Örn : *Medaljens bagside*. Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-1945. København. 2005.